

FACULTAT DE FARMÀCIA

Departament de Productes Naturals, Biologia Vegetal i Edafologia

Laboratori de Botànica

PROGRAMA DE DOCTORAT “BOTÀNICA”

BIENNI 1999-2001

ESTUDI ETNOBOTÀNIC DE L'ALT EMPORDÀ

MONTSERRAT PARADA i SOLER

Barcelona 2007

6. RESUM I CONCLUSIONS

6. RESUM I CONCLUSIONS

Aquest treball constitueix una aproximació al coneixement etnobotànic de l'Alt Empordà, una de les comarques catalanes més extenses (1.357,53 km²) amb un total de 68 municipis i 118.718 habitants.

La base dels resultats és la informació obtinguda a partir de 101 entrevistes, durant les quals hem parlat amb 178 persones (126 dones i 52 homes) amb una mitjana d'edat de 69,44 anys. Les dades més rellevants són les següents:

1. Dels 523 tàxons citats, 334 tenen aplicació en medicina humana o veterinària (de set dels quals els informants només recordaven la seva utilització com a medicinal però en cap cas l'ús que se'n feia i 19 dels quals només es fan servir combinats amb altres plantes) i 147 formen part de barreges amb finalitats terapèutiques.

2. L'índex d'etnobotanicitat (Portères,1970), que s'obté dividint el nombre d'espècies usades en un territori pel nombre total d'espècies que en constitueixen la flora (en el territori considerat, 523 espècies usades, de les quals cal descomptar 95 tàxons al·lòctons enfront dels 1.650 tàxons aproximats que en constitueixen la flora vascular) i multiplicant per 100 aquest valor és a l'Alt Empordà de 25,9%. Això vol dir que poc més d'una quarta part de les espècies de la flora vascular autòctona altempordanesa té algun ús popular.

3. L'índex d'utilització (U/C), proposat per Muntané (1991) i lleugerament modificat en un treball anterior realitzat a la plana interior de la nostra comarca (Parada, 1997, Bonet *et al.*, 1999), la importància del qual ha estat reconeguda també per altres autors (Merzouki *et al.*, 1999), que s'obté dividint el nombre de plantes usades pel nombre de plantes citades i multiplicant per 100 aquest quocient, en el nostre estudi l'estimem en un 44,5% (valor calculat per al conjunt de les plantes útils, tant les medicinals com les usades amb altres finalitats). Cal remarcar que el valor d'aquest índex es calcula considerant només aquells usos que en l'actualitat són vigents. Per aquesta raó, l'índex U/C és un bon indicador de la pervivència dels usos populars de les plantes en un territori, que, en el nostre cas, no arriba a la meitat dels usos reportats.

4. L'índex de fitoetnoal·loctoneïtat proposat per Mesa (1996) permet de quantificar el caràcter de la població estudiada a l'hora d'adoptar i transmetre coneixements, de comerciar i de comunicar-se. Per a calcular-lo, cal fixar-nos en el conjunt d'espècies que no es cultiven ni creixen de manera espontània en la zona i que, tot i amb això, són usades. L'índex s'obté dividint el nombre de plantes al·lòctones que tenen algun ús pel nombre total d'espècies utilitzades i multiplicant per 100 aquest quocient. A l'Alt Empordà hem trobat 21 espècies exòtiques que són adquirides al comerç, la qual cosa dóna un valor d'aquest índex de 4,2%.

5. El factor de consens d'informants (F_{IC}, Trotter & Logan, 1996), que s'obté dividint el nombre d'usos medicinals menys el nombre d'espècies utilitzades per el nombre d'usos menys 1, és un bon indicador del coneixement dels usos medicinals de les plantes per part dels informants i de la fiabilitat de les seves informacions. En el nostre territori té un valor de 0,91, equiparable al del Montseny (0,91) i al del Pallars (0,87). Aquest valor ens indica que hi ha un bon coneixement i sobretot un alt grau de coherència per part dels informants pel que fa als usos medicinals de les plantes.

6. Les 334 espècies medicinals sobre les quals hem obtingut informació pertanyen a 80 famílies botàniques, essent les cinc més representades *Asteraceae*, *Lamiaceae*, *Rosaceae*, *Fabaceae* i *Apiaceae*. Observem un paral·lisme entre les famílies amb més espècies citades i les famílies que, per la climatologia de la comarca, tenen més tàxons presents en la flora de la zona d'estudi. Aquests resultats concorden amb la idea que altres autors han expressat que els habitants d'un territori tendeixen a usar amb més profusió les plantes més presents a la flora, és a dir, les que tenen més a l'abast (Johns *et al.*, 1990; Bonet *et al.*, 1999).

7. L'espècie més citada ha estat *Thymus vulgaris*, de la qual que ens han parlat en 75 de les 101 enquestes realitzades (amb 212 citacions recollides i 39 usos medicinals diferents), seguida de *Matricaria recutita* (19 usos terapèutics diferents per a les 131 citacions en 61 enquestes), *Lippia triphylla* (17 aplicacions medicinals diferents per a 81 citacions en 56 enquestes), *Eucalyptus globulus* (14 usos medicinals diferents per a 73 citacions en 54 enquestes), *Sambucus nigra* (34 aplicacions terapèutiques diferents per a les 121 citacions en 54 enquestes), *Rosmarinus officinalis* (39 usos terapèutics diferents per a 93 citacions en 53 enquestes), *Mentha pulegium* (13 usos diferents per a 70 citacions en 52 enquestes) i *Olea europaea* (31 aplicacions medicinals diferents per a 89 citacions en 51 enquestes), totes elles referenciades en la meitat o més de les enquestes. Del conjunt de les espècies més citades a les entrevistes, cinc pertanyen a la família de les *Lamiaceae* i dues a les famílies de les *Asteraceae* i de les *Apiaceae*, que són tres de les famílies amb més representants al catàleg.

8. El 98% (3.581 citacions) del total de les 3.643 entrades d'aplicacions medicinals inventariades fan referència a medicina humana i el 2% restant, a veterinària. Cal destacar que hi ha un nombre significatiu de plantes que s'usen tant en medicina humana com en veterinària i també cal destacar un nombre important de finalitats comunes.

9. A l'Alt Empordà els trastorns del sistema digestiu són un dels cinc principals grups d'afeccions guarides amb remeis vegetals de manera majoritària (entre els quals destaquen les citacions de propietats digestives, laxants, antidiarreiques, hepatoprotectors i antiflatulents). També són importants els remeis antiinflamatoris (intestinals, oculars, gàstrics, faringis i òtics, com a més citats), els remeis contra infeccions i infestacions (sobretot d'origen víric), els que s'usen per a trastorns del sistema genitourinari i, per últim, també forma part dels cinc grups d'afeccions més tractades tot allò que fa referència a problemes de la pell o del teixit cel·lular subcutani.

10. En la preparació dels remeis, les estructures florals són part més utilitzada (31,9%), seguides de la fulla (20,68%) i de la part aèria (16,28%). Segueix, per ordre d'importància, la utilització del fruit o la infructescència (14%) i de les estructures caulinars (7,65%). Altres òrgans vegetals que per a ser utilitzats requereixen una major manipulació, com és el cas de l'arrel, l'escorça o el làtex, es fan servir molt menys.

11. Tres quartes parts de les preparacions per via interna són tisanes (1.040 referències de les 2.284 totals a decoccions i 706 a infusions) seguides de lluny per l'administració directa de la planta o d'alguna part de la planta sense preparació prèvia (amb 260 citacions) i de la inhalació d'essències, bafs i perfums (127 citacions). Destaquem les 50 citacions a l'elaboració de xarops i les cinc a l'elaboració d'essències (quatre d'elles referides al sabuc – *Sambucus nigra*- i una al donzell –*Artemisia absinthium*-) per la laboriositat que representa la seva preparació si la comparem amb la de les preparacions majoritàries. Cal remarcar que no ens consta cap referència anterior a la preparació d'essència de donzell de manera molt similar a la usada en l'obtenció d'essència de sabuc (aquesta sí, àmpliament mencionada en

treballs anteriors). De les preparacions per via externa també en destaquen les de base aquosa amb un 35,5% de les referències totals i en segon lloc trobem l'aplicació de la planta o part d'ella directament (amb 182 referències) o prèviament manipulada (100 citacions d'emplastres i 49 de cataplasmes). Cal esmentar també les preparacions en base alcohòlica (67 citacions a maceració alcohòlica) o en oli d'oliva (72 citacions a maceració i 21 a decocció).

12. Al llarg de l'estudi hem recopilat informació sobre 375 barreges, 183 d'aplicació externa i 192 per a administració interna en les quals hi intervenen 147 espècies vegetals. Com en el cas de les plantes usades soles, destaquen les formes aquoses com a majoritàries a l'hora de preparar els remeis per via interna seguides dels xarops i les emulsions (com sopes i xocolates desfetes); i en les preparacions d'administració externa prenen rellevància els emplastres i cataplasmes (preparacions basades principalment a aixafar les plantes i aplicar-les directament en el cas dels emplastres o enmig de dos draps en el cas dels cataplasmes), seguides de ben a prop pels coneguts locions i liniments "per a fer fregues" (amb base hidroalcohòlica i oliosa). Quant a les propietats terapèutiques de les barreges, sobresurten, per via interna, les barreges de plantes usades com a anticatarrals (en total 42 preparacions) i antihipertensives (amb 16 referències); i per via externa, les destinades a tractar dolors i inflamacions òssies i musculars (amb 31 preparacions, sobretot en forma de locions i liniments), tisanes per a glopejar en cas d'afeccions faríngies (amb 19 mescleres referenciades) i els preparats que s'apliquen per via tòpica per a guarir ferides i cremades (21 barreges).

13. Hem trobat documentats com a molt en tres obres un total de 1035 usos medicinals, que corresponen a 275 espècies. La majoria d'aquests usos inèdits han estat reportats per un o dos informants. Seguint el criteri de le Grand & Wondergem (1987) i Johns *et al.* (1990) remarcuem que 122 d'aquests usos rars, que corresponen a 57 espècies, han estat referits per part d'almenys tres informants independents.

14. Han estat descrits efectes nocius o tòxics per a 103 espècies de plantes, en 35 d'elles com a efectes secundaris a l'ús terapèutic. D'aquestes, 59 són també utilitzades amb finalitat terapèutica i 23 com a alimentàries (sis en alimentació humana, 14 en alimentació animal i tres en alimentació tant humana com veterinària).

15. El nombre total d'espècies citades com a alimentàries és de 248 (de les quals se n'usen 212 en alimentació humana, 74 en alimentació animal i 38 tant en humana com en veterinària). Cal constatar que pràcticament la meitat (en concret 120 de les 248 espècies citades, que en representen el 48%) pertanyen a les sis famílies botàniques a les quals corresponen també les espècies d'ús medicinal més utilitzades i també el caràcter ambivalent -alimentari i medicinal- de moltes de les espècies citades (concretament el 39,5%).

16. Hem recollit 228 plantes (algunes d'elles amb més d'un ús) que es fan servir per a finalitats no terapèutiques ni alimentàries i que hem agrupat segons la seva mena d'utilització, de les quals destaquem, pel nombre d'espècies citades: ornamental (93 espècies), maneig agrosilvopastoral (77), creences magicoreligioses (47), ús lúdic (33), elaboració d'embarcacions (23), elaboració d'escombres (17), repel·lents (16), ús cosmètic (15), ús a la llar (15), elaboració de bastons (13), plantes fumables (12), ambientadors (12), cistelleria (11) i obtenció de combustible (11).

17. Hem recopilat 1.015 noms populars per a les 523 espècies esmentades; d'aquests, n'hi ha 418 de no documentats prèviament per a l'espècie que designen. Això dona un grau de novetat d'1,02, en la fitonímia popular altempordanesa segons l'índex NND/P (nombre de noms no documentats dividits pel nombre de plantes citades), proposat per Muntané (1991).